

Knygų lentynoje

„STALINIZMAS“ KAIP PREDESTINACIJA KASDIENIAME SOVIETINIO ŽMOGAUS GYVENIME

Rec.: *Fitzpatrick Sheila*. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. Москва, 2001.

Yra daugybė teorijų, apimančių kasdienybės istorijos rašymą. Vienos jų „kasdienybę“ supranta kaip privataus gyvenimo sinonimą, apimančią kasdienę buitį, vaikų auklėjimą, tarpusavio bendravimą. Kitos koncentruojasi į darbo modelius ir jų santykių su darbo vieta paktimus, trečios kasdienybės istoriją traktuoja kaip kasdienio pasipriešinimo valdantiems istoriją. Recenzuojamoje amerikiečių istorikės Sheilos Fitzpatrick knygoje, apimančioje kasdienybės tyrimus nekasdienėje 1930 m. stalininėje Rusijoje, kaip bendras vardiklis imamos žmonių elgesio formos ir (iš)gyvenimo strategijos, kuriomis naudojamos susiklosčius ypatingoms socialinėms-politinėms sąlygoms, tiesiogiai veikiančioms nusistovėjusį kasdienio gyvenimo ritmą¹. Tokia pozicija suponuoja prielaidą, jog autorė bando sujungti platų „kasdienybės istorijų“ rašymo spektrą į vieną teorinį modelį, apimančią visus pirmiau minėtus kasdienybės istorijos rašymo aspektus. Sh. Fitzpatrick kaip tyrimo atspirties taško ieško bendro visuomenę jungiančio ilgalaikio proceso, dari-

nis, kuris visuomenei būtų tiek kultūriškai, tiek socialiai išskirtinai reikšmingas. Žiūrint iš socialinės-kultūrinės antropologijos pozicijų, autorė bando surasti vadinamąjį „langą“², padedantį išryškinti bendrą tam tikros visuomenės (ar bendruomenės) socialinį-kultūrinį vaizdą. Tokiu „langu“ autorei tampa esminės 1920–1930 m. permainos socialiniame-ekonominiame sovietinės Rusijos gyvenime: t. y. perėjimas nuo rinkos ekonomikos prie planinio valdymo ir to sukelti socialiniai bei kultūriniai pokyčiai³.

Šis daugiau kaip 300 puslapių veikalas išties stebina giliu bei koncentruotu autorės požiūriu į sovietų Rusijos (iš dalies ir į visos Sovietų Sąjungos) gimimo ir raidos problematiką. Iškelta tyrimo prieiga ir kūrybingas darbas su pirmiais bei antriniais šaltiniais (pvz., sovietmečio karikatūrų studija)⁴ padeda autorei ne tik intriguojamai struktūrinti tyrimo minties eigą (sakykime, skyriaus pavadinimas „Dvarai iš slyvos kauliuko“)⁵, bet ir suformuluoti įdomias

¹ *Fitzpatrick Sh.* Повседневный сталинизм. Социальная история советской России в 30-е годы: город. Москва, 2001, p. 19.

² *Hohnen P.* Market out of Place? Remarketing Economic, Social and Symbolic Boundaries in Post-Communist Lithuania. Kopenhagen, 1997, p. 20.

³ *Fitzpatrick Sh.* Min. veik., p. 10.

⁴ Ten pat, p. 161.

⁵ Ten pat, p. 84.

bei naujas įžvalgas apie kai kuriuos sovietinės sistemos kultūrinius, socialinius bei ekonominius reiškinius. Esminiai, kartu ir labiausiai diskutuoti Sh. Fitzpatrick teiginiai apie sovietinės Rusijos socialinę istoriją skaidosi į keletą pagrindinių akcentų:

- Nors 1917 m. revoliucija ir žymėjo lūžį politinėje Rusijos istorijoje, kur kas svarbesni yra esminiai poslinkiai, įvykę kasdieniame žmonių gyvenime bei socialinėje-ekonominėje struktūroje apskritai. 1920 m. pabaigoje sovietų Rusijoje įvykę pokyčiai, kai buvo pradėta forsuoti industrializacija bei kolektyvizacija, buvo vienas iš lemiamų naujos visuomeninės santvarkos susidarymo aspektų⁶.

Anot autorės, būtent šiais metais įvyko masinis socialinių sluoksnių persiskirstymas, kai milijonai Rusijos žmonių buvo priversti keisti ne tik gyvenamąsias vietas (migracija kaimas – miestas), bet keitė ir užsiėmimų pobūdį (anksesnės veiklos slėpimas)⁷. Buvusioji hierarchija buvo nuversta, o vertybės – diskredituotos. O naujosios vertybės (pvz., religijos, kaip „tamsumo“ smerkimas) daugeliui vyresniosios kartos atstovų buvo nepriimtinos, tačiau jaunimas iš esmės tai traktuodavo kaip sveikintiną dalyką. Minėtu laikotarpiu, Sh. Fitzpatrick teigimu, iškeliama ir didvyriškos kovos už „naujojo pasaulio“ ir „naujojo žmogaus“ sukūrimą idėja, kartu reikalaujant visiškai sugriauti „senąjį pasaulį“ ir jo santvarką. Tokių tikslų kėlimas, beatodairiškas jų įgyvendinimas ir kitaip manančių persekiojimas, visiškai nesiskaitant su žmonių aukomis, šalyje sukėlė radikaliausias permainas bei visapusišką socialinę-ekonominę įtampą⁸.

- 1930–1940 m. sovietų Rusijoje (kartu ir visoje Sovietų Sąjungoje) vykusios socialinės, kultūrinės ir ekonominės permainos pagimdė tam tikrą specifinę gyvenimo aplinką, kurioje galėjo formuotis *homo sovieticus* socialinis tipas⁹.

Kaip išskirtinis *homo sovieticus* atsiradimo ir tapimo veiksnys pateikiama centrinio valstybės vaidmens svarba kasdieniame sovietų Rusijos žmogaus gyvenime. Pirmiausia valstybė buvo oficiali produktų skirstytoja ir faktiškai monopolinė jų gamintoja, tad net „šešėlinė ekonomika“ iš esmės operavo valstybine produkcija ir naudojosi ryšiais valstybiniame sektoriuje¹⁰. Antra, visi gyventojai, nesvarbu, kokia jų specialybė ir išsilavinimas, dirbo valstybei: alternatyvių darbų ir iš esmės nebuvo. Trečia, valstybė nenuilstamai stengėsi reguliuoti savo piliečių gyvenimą, išleisdama gausybę potvarkių ir dokumentų, be kurių buvo neįmanomi paprasčiausi kasdienio gyvenimo veiksniai¹¹. Sovietinio biurokratinio aparato gremėzdžiškumas, nepaslankumas, paperkamumas bei neefektyvumas vertė žmones įsisamontinti, kad jie priklauso nuo valdžios ir valdininkijos malonės. Tai skatino ne tik nepasitikėjimą „esančiais viršuje“, bet ir nuolatinį bejėgiškumo ką nors pakeisti jausmą. Visa tai ir formavo tam tikrą tik *homo sovieticus* suprantamą aplinką, kurioje jis, žinodamas tam tikras nerašytas taisykles, galėjo (iš)gyventi.

- 1930 m. buvo lemtingi visai Rusijos visuomenei, bet kaimo ir miesto sovietizacija ir jos tempai buvo skirtingi¹².

⁶ Ten pat, p. 53.

⁷ Ten pat, p. 142.

⁸ Ten pat, p. 149.

⁹ Ten pat, p. 97.

¹⁰ Ten pat, p. 78.

¹¹ Ten pat, p. 119.

¹² Ten pat, p. 21.

Nors šis veikalas yra labiau orientuotas į miesto bendruomenių tyrimus, autorė, parodydama sovietinio Rusijos miesto specifiką, nepamiršta paminėti ne tik bendrų kaimą ir miestą jungusių (pvz., migracija), bet ir skyrusių taškų. Akcentuojama, jog kaimas ir miestas Rusijoje dėl savo ypatingos socialinės padėties bei skirtingos istorinės raidos patyrė kiek kitokią sovietizacijos įtaką, sukėlusią ir skirtingas problemas.

- Stalinizmas laikėsi iki devintojo dešimtmečio „pertvarkos“.

Istoriografijoje stalinizmas neretai traktuojamas kaip tam tikra ideologija ir / ar politinė sistema. Sh. Fitzpatrick stalinizmo terminą vartoja apibrėžti ištisą institutų, struktūrų, ritualų kompleksą:

Komunistų partijos vienvaldystė, marksistinė-lenininė ideologija, vešinti biurokratija, vadų kultai, valstybinė gamybos ir prekybos kontrolė, socialistinės statybos, „klasinių priešų“ ieškojimas, policinė priežiūra, teroras ir įvairiausi neformalūs, asmeniniai sandoriai ir susitarimai, padedantys žmonėms apginti save ir gauti deficitinių prekių – visa tai ir sudaro stalinistinę aplinką.¹³

Kai kurie iš šių aspektų buvo jau ir 1920 m., tačiau būtent 1930 m. stalinizmas susiformavo kaip ypatinga gyvenimo aplinka ir, anot autorės, iš esmės nesikeitė iki pat M. Gorbačiovo „pertvarkos“. Galima teigti, jog šiame veikale terminai „stalininis“ ir „sovietinis“ vartojami kaip sinonimai.

Apibendrinat pirmiau išsakytas mintis galima teigti, jog šis Sh. Fitzpatrick veikalas neapsiriboja sausu faktografiniu 1930-ųjų sovietinės Rusijos aprašymu. Nors autorės tyrimų laukas apima tik tam tikrą Sovietų Sąjungos dalį ir vieną jos istorijos dešimtmetį, padarytos išvalgos neabejotinai tampa naudingos tiriant tiek visą sovietmetį, tiek po-sovietmetį. Pastaruoju atveju įdomios yra išvados apie specifinės socialinės, kultūrinės bei ekonominės „gyvenamosios aplinkos“ sukūrimą sovietmečiu, jos vidinius saitus ir faktiškai nepakitusi egzistavimą iki pat Sovietų Sąjungos griūties.

Žilvinas Kačiūška

¹³ Fitzpatrick Sh. Min. veik., p. 10.